

Бошланғич Синф Ўқувчиларида Атроф Муҳитга Ижобий Муносабатни Шакллантиришда Экологик Тарбия Ва Экология Маданиятининг Ўрни

Бованова Умида Абдуваҳабовна¹

Аннотация: Мазкур мақолада бошланғич синф ўқувчиларида атроф-муҳитга ижобий муносабатни шакллантиришда педагогик йўллари ўзига хослиги шунингдек, бошланғич синфларда ўқувчиларида атроф-муҳитга ижобий муносабатни шакллантиришда ва экологик билиш фаолиятни ривожлантириш кўрсатилган.

Калит сўзлар: бошланғич синф ўқувчиси, атроф-муҳит, экологик муаммо, экологик таълим-тарбия, экологик маданият, масъулият, табиат, миллий.

Кириш. Юртбошимиз Ш. Мирзиёев тақдирлаганидек, «Жамиятимизда соғлом фикр, соғлом куч устувор бўлиши учун биз маънавий ҳаётимизни юксалтириш, аҳоли, аввало ёшларимизни турли зарарли таъсирлардан асраш, уларни ҳар томонлама этук инсонлар қилиб тарбиялаш ҳақида мунтазам ўйлашимиз, фаол иш олиб боришимиз зарур». 21-аср моддий маҳсулотлардан интеллектуал фаолият маҳсулотларига эътиборнинг ўзгариши, ресурсларни тежайдиган технологияларга эҳтиёжнинг ортиши ва экологик мувозанат муаммоларининг кўпайиши билан ажралиб туради. Мамлакатимизда бу ўтиш, биринчи навбатда, ижтимоий-иқтисодий шаклланишнинг кескин ўзгариши билан мураккабланиши, бу ҳаёт муаммолари ва шахснинг потенциални ривожлантиришга янги муносабатни белгилайди. Шу билан бирга, фан ва унга монанд равишда интеллектуал салоҳият ўнлаб йиллар давомида ривожланиб келмоқда. Шунинг учун биринчи жамият ва ҳар бир шахснинг ижодий салоҳиятини ривожлантириш учун мақбул шароитларни яратишни имкон қадар эрта бошлаш керак. Илм-фан, техника, маданият ва бошқалар соҳасида иқтидорли ёшларни тарбиялашнинг белгиланган амалиёти, уларни ижодий фикрлашга ўргатишда янги талабларни жорий қилиш долзарб масалалардан ҳисобланади. Бу эса мамлакатимиздаги педагогика фани тизими ва ўқитиш амалиётини ривожлантириш учун янги уфқлар очади. Айниқса, мактаб ўқувчиларининг билим олишга бўлган муносабатини яхшилаш, когнитив қизиқишларини ривожлантириш, илмий дунёқараши ва дунёнинг замонавий илмий манзарасини, сайёра, экоцентрик онгни шакллантириш учун катта имкониятларга эга бўлган табиатшунослик фанларини педагогик билимлар билан уйғун ҳолда ривожлантириш муҳим аҳамиятга эга.

Асосий қисм. Педагог-ўқитувчиларининг вазифаси – ёш мактаб ўқувчиларининг психологик хусусиятлари ва педагогик имкониятлари ҳисобга олиб бошланғич экологик маданиятни шакллантириш мазмунини аниқлашдир. Болалар қандай бўлиб туғилиши унинг ота-онасидан бўлак ҳеч кимга боғлиқ эмас. Лекин ҳар бир инсоннинг етарлича ривожланиши, баркамол шахс даражасига эришиши, ўзига ёққан машғулот ва ҳаётда ўз ўрнини топиши, ўз умрини ҳаётини меъёрларга муносиб ўтказиши-аввало мактабга боғлиқ²

Экологик маданият ёш мактаб ўқувчиларининг асосий илмий дунёқарашини шакллантиради, экологик онгнинг ядроси бўлиб, боланинг маънавий қиёфасига яхлитликни олиб келади, уни атроф-муҳит ва экологик поклик учун ижтимоий аҳамиятга эга тамойиллар билан таъминлайди.

Экологик маданиятни шакллантириш анча қийин жараён саналади. Экологик маданият қуйидагилардан иборат:

- атроф-муҳит ва жамиятнинг экологик қонуниятларини билиш;
- табиатни ҳимоя қилиш зарурлигини тушуниш;
- табиий жараёнларни олдиндан кўра билиш;
- атроф муҳитга ижобий муносабатда бўлиш.

Экологик таълим ва тарбия натижасида ўқувчиларнинг экологик онги, тафаккури, саводхонлиги, одоби ва маданияти шаклланади.

Педагогик ва услубий адабиётларни таҳлил қилиш орқали олиб борган изланишларимиз натижасида экологик таълимнинг мақсади мактаб ўқувчиларини табиий муҳитга умуминсоний, бошқача айтганда, масъулият билан қарашга ўргатиш эканлигини аниқладик.

Масъулиятли ёндашув кенг камровли тушунча бўлиб, ижтимоий, психологик, педагогик ва бошқа жиҳатлардан фарқ қилади. Педагогик нуқтаи назардан ушбу тушунчанинг мазмуни қуйидагиларни ўз ичига олади:

¹ Тошкент амалий фанлар университети ўқитувчиси, мустақил изланувчи

² Мавлянова Р.А. Пахманкулова Н.Х. Бошланғич таълимда инновация (методик қўлланма). -Тошкент, 2017. -195 с

- а) ўқувчи атроф муҳитда ўзини қандай тутиши кераклигини тушуниб етади;
- б) табиат миллий хазина эканлигини билади;
- б) табиатга нисбатан қилган ҳаракатларининг оқибатларини билади;
- в) атроф муҳит билан муносабатни тушунтириб бера олади.

Боланинг мактабга келиши, унинг янги ўқувчи вазифалари, болалар жамоасига кўшилиши, ўқитувчилар билан мулоқот қилиш - буларнинг барчаси алоҳида ижтимоий ҳолатдир. Бу ёшдаги болаларда ижобий хулқ-атвор хиссиётлари тажрибасининг ўзига хос хусусиятларини таъкидлаш керак.

Ёш ўқувчиларни тарбиялашнинг энг самарали усулларидан бири хиссиётларга таяниш ва хиссий зўравонликдан фойдаланишдир. Албатта, бундай тарбия усулларидан фойдаланиш катта эътибор ва педагогик меҳр талаб қилади. Шу билан бирга, ёшларда нима яхши, нима ёмон деган тушунчалар шакллана бошлайди. Катталарнинг уларга таъсирининг ҳолати ҳам бу ерда устувор аҳамият касб этади. Табиатни ўрганувчи фанларни бир синфда бир марта ўрганиб бўлмайди. Уни боғча, мактаб, ўрта махсус касб-хунар таълими ва олий таълим муассасаларида таълим тизимида ва мактабдан ташқари вақтларда узлуксиз ҳамда узвийлик асосида ўрганмоқ зарур.³

Бошланғич синф ёшидаги болалар ҳали ҳам ўзларнинг тўлалигича мустақил қарашларига эга бўлмайдилар. Ушбу ёшдаги болалар учун "муносабат" атамасидан фойдаланиш фақат шартли равишда амалга оширилади. Баъзи тадқиқотчиларнинг фикрича, бошланғич синф ўқувчиларининг тасавурлари ва хулосалари жуда оддий тартибда шакллантирилади.

Бошланғич синф ўқувчиларида атроф-муҳитга ижобий муносабатни шакллантириш экологик таълимсиз амалга ошмайди. Бошланғич синф ўқувчиларининг умумий хусусиятларидан бири шундаки, улар ўзини ва теварак-атрофдаги оламни ўсмирларга караганда бир бутун сифатида идрок этадилар. Уларнинг ҳар бири учун "мен" табиатни, табиат эса "мен"ни ифодалайди. Энг муҳими, улар табиатнинг бир қисмини ҳис қилишади. Агар биринчи синфда болаларда фақат ҳайвонлар ва ўсимликларга раҳм-шафқат, уларга муҳаббат, атроф муҳит гўзаллигидан эстетик завқланиш қизиқтирса, ўсмирлик даврининг охирига келиб, бу ҳис-туйғулар экологик йўналтирилган фаолиятга айланади. Натижада ҳайвонлар ва ўсимликларга нисбатан раҳм-шафқат туйғуси шаклланади.

Педагогик нуқтаи назардан, бу ёшда болаларнинг табиатдаги хатти-ҳаракатларини ўз-ўзини тартибга солиш, табиатга зарар етказиш билан солиштирганда боланинг эҳтиёж кўникмаларини шакллантириш жуда муҳимдир. Болалар ўсиб улғайган сари "атроф муҳит" тушунчаси сезиларли даражада кенгайди.

Умумтаълим мактабларида экологик таълим ва тарбия мазмуни турли синфларда ва алоҳида фанларда, жамоат ва самарали меҳнат орқали амалга оширилади. Бошланғич синф ўқувчилари кишлоқ хўжалигида табиий ресурслардан фойдаланиш асосларини ўрганадилар. Бошланғич синф ўқув дастури ўқувчиларда қуйидаги кўникмаларни шакллантиришга қаратилган: ўсимликлар ривожланишида фенологик назорат; мактаб ва жамоат мулкни эҳтиёткорлик билан сақлаш; уйда электр, газ ва сувдан тежамкор фойдаланиш.

Ҳозирги вақтда ишлаб чиқариш атроф муҳитнинг кучли омилидир. Шу муносабат билан ўқувчилар табиатдан оқилона фойдаланиш илмий билимларга асосланганлигини тушунишлари керак. Чунки ишлаб чиқариш фаолияти натижасида атроф муҳитда турли хил ўзгаришлар юз бериши мумкин. Шунинг учун жамиятнинг ишлаб чиқарувчи кучларини қулай жойлаштириш минтақа табиатининг ўзига хос хусусиятларини, саноат юқларига чидамлилигини ҳисобга олишни талаб қилади.

Дунёда юз бераётган экологик янгиликлардан фойдаланиш ўқитувчининг билими, педагогик маҳорати ва компетенциясига боғлиқ. Шу муносабат билан ўқувчиларни экологик масалалар бўйича назарий ва амалий билимлар билан қуроллантириш асосий вазифалардан биридир. Бунинг учун ўқувчиларга экологик таълимнинг асосий манбалари дастурларидаги ўқув материалларини маърузаларда чуқур тушунтириб беришга, синфдан ва синфдан ташқари экологик ишларда самарали фойдаланишга ўргатиш ва ўргатиш зарур.

Ўқувчиларни экологик таълим асослари билан қуроллантириш мақсадида мактабда унинг имкониятларини ҳисобга олган ҳолда ушбу фанлар бўйича экологик дастур ишлаб чиқилади. Ўқувчиларнинг билим савиясини ошириш учун дастурга бир қанча назарий ва амалий экологик маълумотларни киритиш зарур. Ўқувчилар улар билан маъруза, амалий ишлар, кечалар, саёхатлар орқали танишадилар. Тахминан бир хил мусиқадан бевосита экологияга оид фанлар учун экология дастурини яратишда фойдаланиш мумкин. Бу жараёнда экологик таълимнинг қуйидаги бир нечта турларини ривожлантириш устувор ўринни эгаллайди:

Қишлоқ мактабларининг ўқув-тажриба участкаларида қимматбаҳо дарахт уруғлари кўчатларини етиштириш ва улардан шаҳар ва қишлоқ худудларини кўкаламзорлаштиришда фойдаланишади.

³ Мустафақулова Д.И. Тангинова Д.Э. Интегратив ёндашув асосида табиатшунослик фанларининг узвийлигини таъминлаш стратегияси. . Замонавий таълим / СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ. 2017. 3. -7 с.

Ўқувчилар давлат ўрмон хўжалигига мунтазам ёрдам беришади. Ахир улар мактаб ўрмон хўжалиги аъзолари. Ўрмонларни муҳофаза қилиш ва ўрмонзорларни барпо етишда ҳам фаол иштирок этмоқда. Уларнинг ишининг асосий турлари:

кўчат материалларини етиштириш, дарахт экиш, уларни парвариш қилиш, табиатнинг тилсиз душманларидан химоя қилиш, ўрмонда зараркундаларга қарши курашиш;

доривор ўсимликлар, резаворлар, кўзикоринлар ва бошқаларни тайёрлаш. мева йиғиш;

фойдали ҳайвонларни муҳофаза қилиш ва ҳисобини юритиш;

фенологик назорат.

Ўқувчилар атроф муҳитга зарар етказувчи шахсларга қарши курашади, табиатни муҳофаза қилиш қоидаларини бузувчиларни аниқлайди, захарли кимёвий моддалар, минерал ўғитларни сақлаш ва улардан фойдаланиш қоидаларини бузувчиларни фош этади.

Мактабда экологик тарбияга оид қуйидагича оммавий тадбирлар ташкил этилади. Булар: кечалар, маърузалар, хикоялар, кўргазмалар, танловлар, ўқувчилар ишлари, рефератлар, маърузалар, атроф муҳитга оид плакатлар ва бошқалар. Бу воситалар бошланғич синф ўқувчиларининг экологик маданиятни онгли тушуна билиши, табиатни муҳофаза қилиш ва яхшилашда муҳим аҳамиятга эга.

Атроф муҳит хулқ-атвори ва меҳнат фаолияти бирлаштирилиб, тўғридан-тўғри табиий боғлиқлик мавжуд бўлса, улар яхши натижалар беришига шубҳа йўқ.

Ҳар бир таълим муассасида экологик таълим-тарбия жамиятини ташкил этиш мумкин. Бунда жамият аъзоларини маҳаллаларидаги атроф муҳитни муҳофаза қилишга ўргатиш, тадқиқот метод ва усулларини ўргатиш, таълим муассасасини экологик ишларнинг марказий масканига айлантириш вазифалари муҳим ўрин тутди.

Айтиш ўринлики, замонавий жамиятда ижобий муносабат ва шахснинг экологик таълимининг ҳақиқий даражаси ўртасида аниқ қарама-қаршилик мавжуд. Шунинг учун бошланғич мактабда ёш мактаб ўқувчиларининг экологик маданиятини шакллантириш учун янги ёндашувларни излаш зарурати юзага келади.

Ҳар қандай экологик тадбирларнинг самарадорлиги одамларнинг хулқ-атвори, атроф-муҳит ва табиатга муносабати билан белгиланади. Бу муносабатларнинг асоси болалиқдан бошланади, шу боис бошланғич синф ўқувчилари экологик таълим ва тарбия билан шуғулланувчи ўқитувчи ва психологларнинг диққат объекти бўлмоғи лозим.

Бошланғич синф ўқувчиларининг юқори ҳиссиётлари ва сезгилари ўзига, атрофдаги одамларга, уларнинг соғлиғига, табиатига қизиқиш кўрсатиш учун махсус шарт-шароитларни яратади, бу эса ушбу ёш босқичида самарали экологик таълим олиш учун маълум шароитларни яратади.

Экологик таълим дастурини амалга оширишда ўқитувчи қуйидаги педагогик зиддиятларни ҳал қилиши керак:

Қарама-қаршиликлар	Вазифалар
Атроф муҳитга ижобий муносабат ва ўқувчиларнинг жамият билан ўзаро алоқаси натижасида салбий экологик тажрибани тўплаш интенсивлиги ўртасида.	Табиат, жамият билан алоқа қилишда тажриба тўплаш учун янада хилма-хил фаолиятни таъминлаш.
Бошланғич синф ўқувчисининг фаол табиати ва экологик таълим амалиётида оғзаки усулларнинг устунлиги ўртасида.	Экологик таълим бўйича ишларнинг турли шакллари, ўқув жараёнининг моддий-техник даражасини ошириш.
Ўқувчиларда ўз маҳалласига ватанпарварлик муносабатини шакллантириш, она табиатга эҳтиёткорлик билан муносабатда бўлиш ва экологик ва ўлкашунослик билимларининг етишмаслиги ўртасида.	Уларнинг минтақаси тарихи, табиати, маданияти, халқ хунармандчилиги ва этнографик хусусиятларини ўрганиш.
Бошланғич синф ўқувчиларининг соғлиғини сақлаш кўникмаларини ривожлантириш ва ўқувчилар ва ота-оналарда ушбу муаммо бўйича билим ва кўникмаларнинг етишмаслиги ўртасида.	Ўқув жараёнига соғлиқни сақлаш технологияларини жорий этиш. Ота-оналар билан ишлаш учун материал ишлаб чиқиш.

Ушбу қарама-қаршиликлар бошланғич синф ўқувчиларининг атроф муҳитга ижобий муносабатини ривожлантириш ва ўрнатиш зарурлигидан иборат муаммо туғдиради. Бу муаммони экологик ва ўлкашунослик материалларини ўрганиш асосида таълим, тарбия ва амалий фаолият жараёнида экологик дунёқарашни шакллантириш орқали ҳал этиш мумкин.

Экологик таълимнинг асосий таркибий қисмлари:

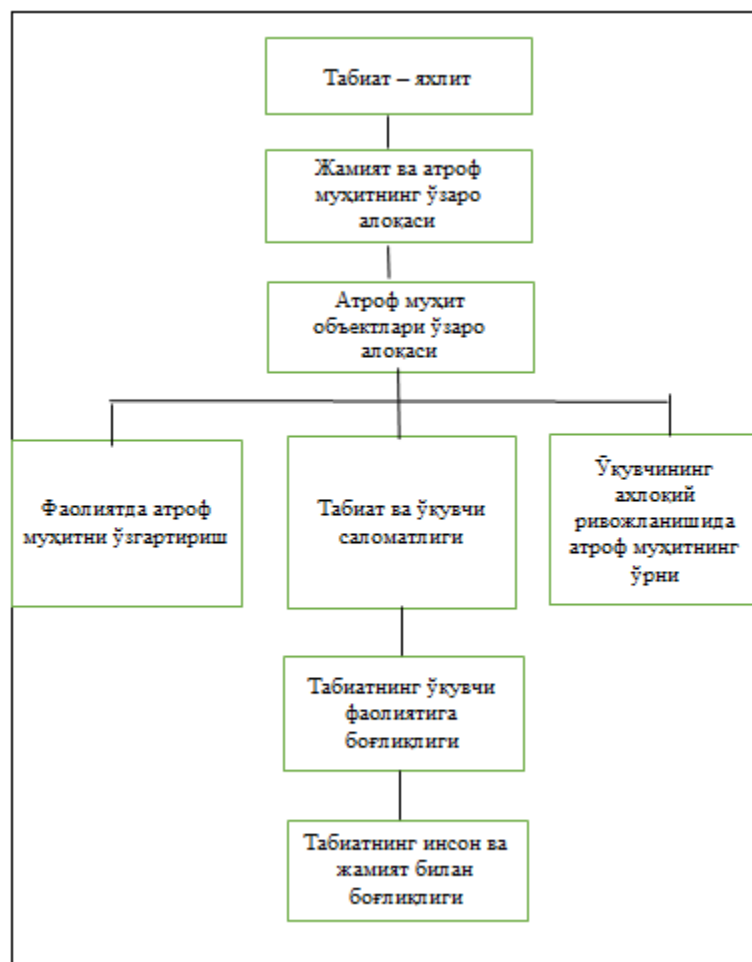
- экологик таълим тизими;
- экологик онг, тафаккур, дунёқараш, экологик муносабатлар;
- экологик хавфсиз хулқ маданияти.

Ушбу таркибий қисмларга кўра қуйидаги мақсадлар аниқланади:

- экологик билимларни ошириш;
- экологик онг, тафаккур, дунёқарашни ривожлантириш;
- атроф муҳит билан уйғун алоқа қилиш зарурлигини ривожлантириш;
- атроф муҳитга эстетик муносабатни тарбиялаш;
- Ватан тарихи ва экологик муаммоларига доимий қизиқиш уйғотиш;
- атроф-муҳит ва инсон саломатлигини муҳофаза қилиш зарурлигини тарбиялаш.

Экологик таълимнинг ўзаги бўлган тўртта ўзаро боғлиқ компонентларнинг (когнитив, қиймат, меъёрий, фаолият) ҳамда қуйидаги дидактик тамойилларнинг киритилиши қўйилган мақсадларга эришиш учун энг яхши натижани олишга ёрдам беради:

- инсонпарварлаштириш;
- маданий мувофиқлик;
- табиийлик;
- интеграция;
- изчиллик ва яхлитлик;
- тескари алоқа.

Хулоса. Экологиянинг энг катта замонавий муаммоси экологик дунёқарашга эга инсонларни тарбиялашдир. Бунинг учун ёшларда экологик билим, экологик маданият ва экологик ахлоқни такомиллаштириш зарур. Экологик таълим ёшлар ўртасида замонавий талабларга жавоб берадиган хулқ-атвор одатларини шакллантириш учун ҳам жуда фойдалидир. Шу нуктаи назардан биз экологик жиҳати бўлмаган педагогик мавзунини тасаввур қилаолмаймиз.

Мактаб ва жамоат мулкани эҳтиёткорлик билан сақлаш; уйда электр, газ ва сувдан тежамкор фойдаланиш ўргатишда бошланғич синф ўқувчиларида атроф-муҳитга ижобий муносабатни шакллантириш жараёнидаги турли шакл ва усуллар болаларнинг ёш хусусиятларига қараб танланиши керак. Бундай усуллардан бири экологик

лойиҳалардан самарали фойдаланишдир. Экологик лойиҳаларни амалга оширишда ота-оналар иштирок этиши ҳам муҳим зарурат ҳисобланади. Бу жараёнда ҳар бир оиланинг фаол иштироки эътибордан четда қолмайди. Бошланғич синф ўқувчиларининг экологик тарбияси барча оила аъзоларининг экологик маданиятини шакллантиришга қаратилган доимий тарбиялаш жараёни билан ҳамбарчас боғлиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Мирзиёев Ш.М. Тинчлик, маърифат ва бунёдкорлик йўлида ҳамкорлик // Халқ сўзи, 2016 йил 19 октябр.
2. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2016. – Б. 13.
3. Азизхўжаев А., Умарова Н., Қўчқоров Р. Глобаллашув ва ахборотлашган жамият муаммолари. – Тошкент: Академия, 2011. – 94 б.
4. Айдаров Е.Б. Ўқувчи ёшларга маънавий-ахлоқий тарбия бериш орқали экологик маданиятни шакллантириш. замонавий таълим / современное образование 2019, 8(81). –Б.65.
5. Буриев Х. Экологик таълим-тарбияни шаклланишида миллий кадриятларни аҳамияти. // Услубий қўлланма.- Самарқанд.-2007.-с.48
6. Каримов И. Имон ва маслак тарихи. – Тошкент: Янги нашр, .2010. – 192 б.
7. Мавлянова Р.А. Пахманкулова Н.Х Бошланғич таълимда инновация (методик қўлланма). -Тошкент, 2017. -195 с.
8. Отамуротов С. Глобаллашув ва миллий-маънавий ҳавфсизлик. –Тошкент: O'zbekiston, 2013. – 456 б.
9. Ҳошимова Э.С. Экология проблемасида глобал ва зонал муносабатлар. – Тошкент.: Фан, 1986, 36- б.
10. Куронов М. Миллий тарбия. – Т.: «Маънавият». 2007. -14-б.